

ВИЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ «ЦІННІСТЬ»: ДО ІСТОРІОГРАФІЇ ПРОБЛЕМИ

У статті проаналізовано підходи до означення категорії «цінність» у гуманітарному дискурсі. Прослідковано генезу аксіологічних ідей та засвідчено такі особливості їхнього розвитку: опосередковане дослідження ціннісної проблематики без виокремлення й означення категорії «цінності» у межах двох основних груп концепцій стосовно розуміння природи цінностей – об'єктивістської та суб'єктивістської; розвиток аксіологічної теорії, детермінований змінами у суспільно-політичному житті, розвитком філософії, яка, вийшовши за межі онтологічної та гносеологічної концепцій, змістила кут зору на відношення суб'єкта до об'єкта, що, врешті, привело до його усвідомлення як ціннісного; спроба переоцінки цінностей шляхом наповнення їх ірраціонально-екзистенційним змістом.

Ключові слова: цінність, аксіологічна теорія, аксіологічна ідея.

Лит. 33.

Olena NEVMERZHITSKA,

PhD hab. (Education), Associate Professor, Professor of
Department of General Pedagogy and Pre-School Education of the Drohobych Ivan Franko
Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) nhelen750@gmail.com

DEFINITION OF THE VALUE CATEGORY: TO THE HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM

The article analyzes the approaches to the definition of the value category in the humanitarian discourse. The genesis of axiological ideas is traced and the following peculiarities of their development are acknowledged: an indirect study of value problems without distinguishing and defining the value category within the two main groups of concepts regarding the understanding of the nature of values: objectivistic and subjectivistic; the development of the axiological theory, determined by changes in the socio-political life, the development of philosophy, which, having gone beyond the ontological and epistemological concepts, shifted the angle of view to the relation of the subject to the object, which eventually led to its own awareness as a value; an attempt to re-evaluate the values by filling them with irrational-existential content.

Key words: value, axiological theory, axiological idea.

Ref. 33.

Олена НЕВМЕРЖИЦКАЯ,

доктор педагогических наук, доцент, профессор кафедры общей педагогики и дошкольного образования Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) nhelen750@gmail.com

ОПРЕДЕЛЕНИЕ КАТЕГОРИИ «ЦЕННОСТЬ»: К ИСТОРИОГРАФИИ ПРОБЛЕМЫ

В статье проанализированы подходы к определению категории «ценность» в гуманитарном дискурсе. Прослежена генеза аксиологических идей и засвидетельствованы такие особенности их развития: опосредованное исследования ценностной проблематики без выделения и определения категории «ценности» в рамках двух основных групп концепций относительно понимания природы ценностей – объективистской и субъективистской; развитие аксиологической теории, детерминированное изменениями в общественно-политической жизни, развитием философии, которая, выйдя за пределы онтологической и гносеологической концепций, сместила угол зрения на отношение субъекта к объекту, что, наконец, привело к его осознанию как ценностного; попытка переоценки ценностей путем наполнения их иррационально-экзистенциальным содержанием.

Ключевые слова: ценность, аксиологическая теория, аксиологическая идея.

Лит. 33.

Постановка проблеми. Суспільно-політичні, соціально-економічні та культурні зміни, що відбуваються у сучасному українському суспільстві, сприяють процесу зміни ціннісної парадигми: попередня система вартостей витісняється з масової свідомості, а нова – лише формується. Відтак особистість перебуває у ситуації ціннісної невизначеності, коли попередні орієнтири в системі ціннісних орієнтацій вступають у суперечність із новими ідеалами розвитку суспільства та особистості.

Такий стан справ негативно впливає на стан сучасної освіти, який часто характеризується як кризовий. Намагання передати підростаючому поколінню певну сукупність знань, сформувати у нього необхідні уміння і навички є недостатнім для його майбутньої життєдіяльності. Молодь потребує чіткого окреслення життєвих орієнтирів, а сучасна освіта, на жаль, цього зробити не може. Сьогодні все більше науковців схиляються до думки про необхідність реформування системи освіти, якісно нового підходу до визначення її мети, завдань і змісту. Однією з провідних тенденцій розвитку й удосконалення сучасної освіти є перехід до ціннісної парадигми, що потребує розвитку системи поглядів, які інтегрують аксіологічні основи традиційних та інноваційних процесів.

Аналіз досліджень. Аналіз ціннісної проблематики ґрунтовно здійснено у працях М. Кагана, К. Кислюка, Л. Столовича, В. Шохіна та ін. Так, М. Каган узагальнив досвід розробки теорії цінності у філософії XIX – XX ст. В. Столович аналізує аксіологічні концепції і показує закономірний розвиток поняття цінності. Російський вчений В. Шохін всебічно аналізує поняття цінності та рефлексію над цінностями в європейській інтелектуальній історії.

Мета статті – висвітлити основні підходи до трактування категорії «цінність» в гуманітарних науках.

Виклад основного матеріалу. Хоча аксіологія як філософська наука виникла у XIX ст., вже у давніх філософських системах натрапляємо поняття, які використовувалися на означення оцінки природних і суспільних явищ, людської поведінки та вчинків. Наприклад, у Біблії маємо ціннісну оцінку пізнання через алегоричний образ дерева добра і зла.

У філософії Давніх Індії та Китаю, в основі якої лежить міфологічне уявлення про світ, ще не знаходимо поняття «цінність». Цей феномен тут ототожнюється з поняттям «блаженство», «благо». Так, в Упанішадах читаємо: коли хтось із людей здоровий, багатий, панує над іншими, з надлишком має усі людські насолоди, то це – вище благо людей [3]. Давньокитайські мислителі у своїх пошуках пішли далі і зробили спробу створити перші класифікації цінностей. Зокрема, у «Книзі історії» («Шу цзинь»), яку, ймовірно, уклав Конфуцій, згадуються п'ять здібностей людини: зовнішність, мова, зір, слух, мислення. Властивістю зовнішності є гідність, мови – дотримання істини, зору – гострота аж до прозорливості, слуху – тонкота, що створює обачність, мислення – проникливість, яка породжує мудрість. У цьому ж трактаті виокремлюється п'ять проявів щастя і шість – нещастя. До першої групи належать довголіття, багатство, здоров'я тіла, спокій духу, любов до чеснот, «спокійна кончина»; до другої – «скорочена бідами тривалість життя», хвороба, горе, злидні, фізичні вади, розумова неповноцінність [31, 100–113]. В учінні Конфуція викристалізуються поняття гуманності, людяності, милосердя. Золоте правило моральності в його інтерпретації звучить так: не роби людям того, чого не бажаєш собі, і тоді і в державі, і в сім'ї до тебе не будуть відчувати ворожості [31]. Трактування цього правила знаходимо також у давньоіндійській філософії, в Новому Завіті та у категоричному імперативі І. Канта.

Уже в епоху античності здійснювалося як ствердження об'єктивності цінностей (Аристотель, Геракліт, Демокрит, Платон, Сократ, піфагорійці та ін.), так і розробка релятивістських концепцій, в основу яких покладена повна відносність оцінних суджень (софісти, Піррон та ін.). Античне світовідчуття і світорозуміння часто описують терміном «калокагатія», який поєднує у собі прекрасне і добре. Класичним гаслом античної філософії, навколо якого розгорнулася полеміка, став вислів Протагора: «людина є мірою всіх речей». Він був проінтерпретований Гераклітом, Демокритом, Сократом, і вже у Платона відбувається перехід від релятивістського його значення до об'єктивістського: мірою всіх речей було проголошено головно бога [19, 205]. Аристотель, не відкидаючи твердження Протагора, наголошував на тому, що мірою всіх речей може бути тільки морально та фізично здорова особистість [1, 255, 281].

Для позначення поняття «цінність» у давньогрецькій філософії часто застосовувався термін «благо». Зокрема, у «Державі» Платон трактував його з об'єктивістсько-ідеалістичної точки зору: речі можуть пізнаватися лише завдяки благу; воно ж дає їм буття й існування, хоча саме благо не є існуванням, воно за межами існування, переважаючи його гідністю і силою [18, 344].

Словами: те, чому не притаманне буття благом, не є благо [1, 196], Аристотель висловив незгоду з Платоном. Філософ розробив класифікацію благ, поділяючи їх на ті, які 1) цінують, які 2) хвалять, і ті, які є 3) можливостями. До першої групи належать душа, розум; до другої – доброчесності, які викликають похвалу; до останньої – влада, багатство, сила і краса. Філософ пропонує й інші класифікації благ. Наприклад, ті, які завжди заслуговують на обрання (справедливість та інші чесноти), й ті, – які не завжди цього заслуговують (сила, багатство, влада). Крім цього, благо може бути метою, а може й не бути нею. Наприклад, здоров'я – мета, а те, що робиться задля нього, – ні [2, 300–301].

На схилі античності з'явилися концепції, які не лише не підтримували суб'єктивістське чи об'єктивістське розуміння природи цінностей, але й суперечили їм, зокрема, стоїчна. Саме у ній уперше стикаємось з позначенням цінності грецьким словом «axia».

Епоха Середньовіччя характеризується переоцінкою цінностей яка відбулася внаслідок поширення християнства та появи ісламу, а відтак панування релігійного світосприймання й світовідчуття. Кінцевою ціллю і цінністю стає Бог, у Ньому втілюється вища досконалість і благо. Саме Він, на думку св. Августина, Псевдо-Діонісія, Ф. Аквінського та інших тогочасних філософів, є об'єктивним, істинно існуючим критерієм Блага, Істини, Добра, Краси. Епоха Середньовіччя визнала пріоритет духовного над матеріальним, а християнство відкрило людські почуття, які почали називати духовними цінностями: Віру, Надію, Любов. На думку М. Кагана, середньовічна філософія не змогла створити цілісне уявлення про природу цінностей, оскільки теологам була відома лише одна цінність – Бог. Всі інші – моральні, естетичні, політичні, навіть сама істина, – є для релігійної свідомості лише еманациями Божества, маніфестаціями потойбічного світу, божественно-духовної енергії. Аксиологія розчинилася тут у теології [9, 10–11].

Епоха Відродження поставила на п'єдестал Людину у її єдності з проблемами істини та добра. Вона характеризується орієнтацією на природно-тілесне бачення світу, увагою до людського тіла, зацікавленням до гуманітарного знання, естетичним розумінням дійсності, які виявилися співзвучними з античними цінностями [9, 45]. Відбулося переосмислення природи цінностей та повернення до ідеї їх земного, а не містичного походження. Найвидатнішими діячами епохи Ренесансу були Данте Аліг'єрі, Н. Кузанський, М. Монтень, Дж. Петрарка, та ін. Так, відомий філософ М. Монтень намагався сутність цінностей розглядати з урахуванням людської суб'єктивності. Він був переконаний у тому, що цінність речей залежить від думки, яку ми маємо про них, і це видно уже хоча б з того, що між ними існує багато таких, які ми розглядаємо не лише для того, щоб оцінювати їх, але й для того, щоб оцінити їх для себе. Водночас цінність і гідність людини – втілені в її серці і в її волі; саме тут – основа її справжньої честі [15].

Сутнісними характеристиками Нового часу став розвиток суспільних відносин, самосвідомості особистості як індивідуальності, розширення сфери трудової активності, боротьба різних політичних сил, успіхи в пізнанні природи, а отже, зростання технічних і наукових можливостей людини, релігійні конфлікти тощо. Безперечно, усе це відбувалося на ціннісному світовідчутті людини, яке ставало щоразу складнішим та суперечливішим. Домінантою світогляду Нового часу і Просвітництва стають Розум, наукове мислення та математичне знання. Просвітництво пов'язало «світло» не з божественним сяянням, а з пізнавальною міццю Розуму: панівною метафорою стала формула «світло розуму»; саме існування людини визнавалося похідним від її мислення, за відомою формулою Р. Декарта: *cogito, ergo sum*, і сутність людини ця епоха визначила ліннеєвським поняттям *homo sapiens*, яке змінило теологічне *homo Dei*... Вся європейська культура XVII – XVIII ст. живе пафосом пізнання світу, і не лише природи, але й суспільства, і людини, і культури [9, 12].

У цей період стикаємося з раціоналістичним варіантом розуміння ціннісного світовідчуття у Рене Декарта, Б. Спінози та ін. У картезіанській філософії досконалість людини полягає у її вільній волі. Будучи вільною у вчинках, людина їх здійснює так, що отримує за них похвалу або

ж покарання. При цьому поняття «добрий вчинок» філософ асоціював з розумним вчинком, а цінність будь-якого предмета чи явища, на його думку, оцінювати слід тільки розумом [8, 441]. Він не мав жодних сумнівів щодо існування добра, вважаючи, що нема нічого реального у світі, у чому не було б хоча трохи добра. Водночас зло – лише недолік, і не може розглядатися без реального суб'єкта, в якому перебуває [8, 663–664].

З позицій розуму намагався розв'язувати проблему добра і зла Б. Спіноза. В основній роботі «Етика» він зробив спробу виокремити поняття, якими можна виражати природу речей: добро, зло, порядок, безлад, тепло, холод, краса, потворність та ін. Зі свободи людей виникли також поняття про похвальне і сороміцьке, гріх і заслугу. Добром філософ вважав усе те, що сприяє здоров'ю та шануванню богів. Його протилежністю є зло [26, 49–50].

Інший напрям філософії Нового часу представляють філософські концепції Б. Паскаля та Г. Ляйбніца. Основу справжнього блага вони шукали в Богові. Одна з перших у філософській думці спроб дати визначення поняття «цінне» належить саме Г. Ляйбніцу: цінне – це значуще з точки зору блага. При цьому під благом він розумів те, що сприяє досконалості, а досконалість – це те, що містить більше сутності. Значуще – це те, з чого випливає щось, що має велике значення. Протилежним цінному, на думку філософа, є нікчемне – порожнє з точки зору блага [12, 124–126]. Як зазначає Л. Столович, на основі об'єктивного ідеалізму Ляйбніць створив систему понять, «вузлом» якої є благо і досконалість, а «цінне» виступає як значущість блага [27, 57].

Дещо в іншому руслі відбувався розвиток ціннісних ідей у Британії. Над ціннісною проблематикою тут працювали Ф. Бекон, Т. Гоббс, Дж. Локк, Е. Шефтсберрі, Ф. Хатчесон, Д. Юм та ін. Якщо у Ф. Бекона трактування блага не приводить до релятивізму, то Т. Гоббс вважав добро і зло відносними, оскільки благо завжди є для когось – для людини, чи держави, а отже, вони залежать від того, хто має стосовно даної речі прихильність чи відразу [7, 239–240]. Поняття «цінність» Т. Гоббс вживав у широкому значенні, виходячи за межі економічної категорії. Так, цінність людини у нього полягає не лише в тому, скільки можна заплатити за користування її силою, вона також залежить від потреби в ній і оцінки іншої людини: хай люди оцінюють себе як завжди високо, їхня істинна ціна не вища за ту, якою їх оцінюють інші. Цінувати людину, на думку мислителя, – поважати та любити її. Проте оцінювати її можна як високо, так і низько, оскільки цінуються лише доброта, сила і щастя. Крім цього, гідними поваги Т. Гоббс уважав красу, тілесну та духовну силу, освіченість, багатство, щедрість тощо. Такими ж добрими рисами він називав скромність, справедливість, вірність, людяність, співчутливість тощо [7, 317].

Ціннісна проблематика характерна також для філософської спадщини Д. Юма, шотландського вченого, який працював над розв'язанням питання характеру буття цінності і співвідношення ціннісного й пізнавального світовідчуття. Вважаючи, що самі собою об'єкти позбавлені будь-якої цінності, переконував, що вони її набувають лише завдяки афекту [32, 585]. Відтак філософ переконаний: до таких якостей, як бажане і бридке, прекрасне і потворне неможливо застосувати критерій істини і брехні [32, 583], як не можна ототожнювати цінність та предмет з притаманними йому якостями.

У розвитку світової філософії вагомим етапом є німецька класична філософія, яка бере свій початок від І. Канта. У праці «Основи метафізики моральності» філософ зробив спробу дати визначення категорії «цінність»: усі предмети схильності мають лише обумовлену цінність, позаяк, коли б не було схильностей і заснованих на них потреб, то і предмет би не мав жодної цінності. Цінність усіх набутих завдяки нашим вчинкам предметів є обумовленою [11, 269]. Він поділяв цінності на відносні та абсолютні відповідно до характеру цілей (суб'єктивних чи об'єктивних). Речі, які існують незалежно від волі людей і не наділені розумом, співвідносяться з суб'єктивними цілями і характеризуються як відносні, «цінності для нас». Об'єктивними цілями, на переконання І. Канта, є особи, які, на відміну від речей, є «цілями самими по собі», існування яких саме собою є ціллю, яка не може бути замінена іншою метою, для якої вони повинні були б слугувати лише засобом». Саме така «об'єктивна ціль» і надає «абсолютної цінності» [11, 269].

Поняття «цінності» натрапляємо у працях й інших представників німецької класичної філософії, зокрема, у Г. Гегеля, Й. Фіхте та ін. Наголошуючи на цінності життя, Й. Фіхте писав: ніщо, крім життя, не має безумовної цінності і значення; будь-яке інше мислення, творчість і знання

мають цінність остільки, оскільки яким-небудь чином стосуються живого, виходять з нього і прагнуть знову влитися у нього [28, 576]. Поняття цінності у його зв'язку з потребами у праці «Філософія права» аналізував Г. Гегель. Для нього цінність не тотожна речі, але вона робить речі, які якісно відрізняються між собою, рівними. Крім цього, у філософа цінність пов'язується з характером праці людини: людський піт і людська праця здобувають для людини засоби задоволення її потреб. Ці засоби завдяки праці й стають цінністю [6, 222].

У середині XIX ст. бере свій початок самостійна галузь філософських знань – теорія цінності. На думку Л. Столовича, у цей час в духовній сфері життя з'явилися принаймні два чинники, що посприяли її виникненню. По-перше, це інтенсивний і екстенсивний розвиток наукового знання, передовсім природознавства, пов'язаний з потребами економічно-технічного розвитку. По-друге, подальше зростання значення суб'єктивного начала в історичному процесі як у соціально-суб'єктивному, так і в особистісно-суб'єктивному та психологічно-суб'єктивному планах [27, 117].

М. Каган появу аксіології пов'язував як зі змінами у суспільно-політичному житті, що ідеологічно зумовили її виникнення, так і з розвитком філософії. Емотивізм Романтизму, історизм та релятивізм його світорозуміння, на думку вченого, змусили філософію вийти за межі традиційного для неї конструювання онтологічної і гносеологічної концепцій, зміщуючи кут зору на позапізнавальне відношення суб'єкта до об'єкта, що й мало врешті привести до усвідомлення цього відношення як ціннісного. Теоретично спираючись на ідеї І. Канта та Й. Фіхте, психологічно підготовлена Романтизмом, ідеологічно зумовлена соціальними метаморфозами, що змінювали обличчя Європи у XVIII – XIX ст., аксіологія теоретично осмислила появу нової епохи [9, 13].

Виникнення аксіології традиційно пов'язують з іменем німецького філософа Г. Лотце. А термін «аксіологія» вперше був введений у 1902 р. французьким філософом П. Лапі. В історії розвитку аксіології виділяють кілька етапів, зокрема: 1) передкласичний (1860 – 1880), пов'язаний з іменами Ф. Brentano, Г. Лотце, Ф. Ніцше та ін.; 2) класичний (1890 – 1920-ті), що характеризувався «аксіологічним бумом», коли ціннісна проблематика стала однією з пріоритетних у європейській науковій думці; 3) посткласичний період (з 30-х рр. XX ст.), пов'язаний з появою нових тенденцій у розвитку класичних моделей аксіології [30].

Власне, Г. Лотце належить першість у наданні терміну «цінність» статусу однієї з найважливіших філософських категорій. Він в епоху виникнення і розвитку позитивізму застерігав від порушення правильного співвідношення «між серцем і знанням», оскільки світ людської моральності залежить від освіти, але не зводиться до неї.

Значний вклад у розвиток ціннісних ідей вніс Ф. Ніцше. Вважаючи саме життя цінністю, філософ закликав до переоцінки всіх цінностей: «...уважаю, що всі вартості до яких нині найдужче пнуться людство, – це вартості *décadence*'у» [17, 334]. У вуста Заратустри він вклав слова: «Коли я прийшов до людей, то побачив, що... всім їм здавалося, ніби вони давно вже знають, що для людини є добром, а що злом». Насправді ж «ніхто ще не знає, що таке добро і зло...» [17, 194]. Філософ у «Жаданні влади» спробував дати відповідь на це запитання: «Що таке добро? Все, що помножує в людині чуття сили, жадання влади і, зрештою, саму силу. Що таке зло? Все, що походить від слабкості» [17, 332]. На думку Ф. Ніцше, найбільш поцінованими цінностями, крім життя, мають стати фізична сила та сила волі. Людина, носій таких цінностей, уособлює новий тип – Надлюдину – «сене світу», «блискавку з темної хмари людства» [17].

Творчість Ф. Ніцше критикувалася цілою низкою філософів, зокрема В. Віндельбандом, Г. Ріккертом та ін. Його називали пророком фашизму, сперечалися про істинність чи хибність цінностей, які він відкидав, і які ставив на їх місце, проте, як зазначає Л. Столович, не можна не визнати внесок філософа у вивчення важливості оцінювальної діяльності людей, його намагання досягнути об'єктивності ціннісних відношень і об'єктивну міру цінності, що все ж не втримувало його від її суб'єктивізації [27, 133].

Як єдність «формального», що вивчає загальні закони, втілені у ціннісних відношеннях (Ф. Brentano, Г. Лессінг, Ф. Мюнх та ін.), і «матеріального», що досліджує структури та ієрархії «емпіричних цінностей» (В. Віндельбанд, Е. фон Гартман, Г. Мюстерберг, Г. Ріккерт, М. Шелер, В. Штерн та ін.) напрямів аксіології пропонує розглядати класичну аксіологію В. Шохін. До них він додає аксіологічну «онтологію», яка вивчає суб'єктивність і об'єктивність цінностей, їх бут-

теву локалізацію і співвідношення з існуванням (Б. Баух, Е. Гуссерль, В. Дільтей, Дж. Е. Мур, Г. Шварц та ін.), а також аксіологічну «гносеологію», предметом якої є співвідношення цінності та пізнання (В. Віндельбанд, Г. Рікерт та ін.) [30, 18].

У цей період спробу створити цілісне учіння, центральним філософським поняттям якого стала «цінність», зробили представники баденської неокантіанської школи. На думку її основоположника В. Віндельбанда, завдання філософії повинно полягати в осягненні необхідних і загальнозначущих визначень цінностей, які творять загальний план всіх функцій культури і основу кожного окремого здійснення цінності. До вищих цінностей, на його думку, належать знання, моральність та мистецтво, які стають живими діями Божества в людині і набувають в трансцендентальній свідомості більш високого і глибокого значення [4, 39].

Якщо В. Віндельбанд зводив предмет філософії до чистої теорії цінності, то Г. Рікерт перед цією наукою ставив ширше завдання – тлумачити сенс людського життя на основі учіння про значущі цінності. Саме ж поняття «цінність» він виводив з теорії пізнання і логіки, вважаючи, що вони не є ні фізичною, ні психічною дійсністю. Їхня сутність полягає у їх значущості, а не фактичності. Про цінності, на думку філософа, не можна говорити, що вони існують чи не існують, але лише, що вони значущі, або не мають значущості [23, 54].

Усупереч Ф. Ніцше, для Г. Рікерта життя – не цінність, життя – це засіб, а його цінність залежить від цінності цілей, яким воно слугує [22, 35]. Життя є умовою будь-якого здійснення благ і пов'язаних з ними цінностей і тому не може мати самодостатньої цінності. Воно отримує цінність завжди тільки завдяки тому, що ми робимо його благом. Філософ намагався обґрунтувати об'єктивність цінностей, вказуючи, що переоцінка всіх цінностей, до якої прагнув Ф. Ніцше, не може бути завданням науки. Та і взагалі цінності як цінності не можуть бути переоціненими. На людські оцінки і ставлення до цінностей, які не можна ототожнювати з самими цінностями, можна впливати. Можна досягнути того, що одна цінність замінить собою іншу і буде цінуватися замість неї. Однак самі цінності при цьому «не переоцінюються». Вони залишаються тим, чим є. Цінності як цінності, не можуть змінюватися, лише наше ставлення до них може піддаватися змінам [21].

Один із варіантів системи цінностей, який включає: 1) логічні цінності, які реалізуються в науці; 2) естетичні, які втілюються у мистецтві; 3) містичні – виражаються у релігійних культах без особистого бога; 4) моральні та соціально-етичні; 5) особисті – ціннісні начала благ особистого життя (любові, доброти, дружби тощо); 6) релігійні, які стверджують ідеал довершеності, віру в особистого Бога запропонував Г. Рікерт [24, 58–62].

Кінець XIX – початок XX ст. ознаменувався появою низки аксіологічних концепцій, пов'язаних апелюванням до психології, логіки, соціології тощо з позиції позитивізму.

Представники психологічного підходу (Т. Ліппс, А. Мейнонг, Дж. Сантаяна та ін.) зводили цінність до певних психічних явищ, відкидаючи існування абсолютних цінностей. Трактатування належності цінностей до внутрішнього світу особистості призводило до їх суб'єктивізації.

Прихильники «натуралістичного підходу» визначали цінність об'єктом інтересу особистості (Р. Перрі), результатом діяльності людини, її досвіду (Дж. Дьюї, Т. Манро), а тому визнавали її відносний характер.

Застосування соціологічного підходу в аксіології дало можливість розглядати цінність як феномен епохи, який має історичний характер (М. Вебер); «соціальні факти», пов'язані з колективною свідомістю (Е. Дюркгейм); уявлення про бажане і водночас регулятор людської поведінки і нормального функціонування різних систем суспільства (Т. Парсонс); об'єкт значущості для індивіда чи соціальної групи (Ф. Знанецький, У. Томас) тощо.

У центрі уваги логіко-семантичного і семіотичного аналізу цінностей опинилися смисл і значення слів, які позначають ціннісні категорії. Так, Дж. Мур аналізував поняття «добро» і дійшов висновку, що в аксіологічній думці сутність добра часто підмінюється його проявом у суб'єктивному та об'єктивному світі. Насправді ж цінність не можна зводити ні до предмета, який має ціннісне значення, ні до задоволення, отриманого від нього, ні до його користі, а поняття «добро» не піддається жодній дефініції [16, 66]. Б. Рассел взагалі вивів питання про цінності за межі науки і знання, оскільки такого виду проблема не може бути розв'язана за допомогою інтелекту. Цін-

ність, на думку вченого, не має стосунку ні до істини, ні до брехні. На відміну від Дж. Мура, який вірив в об'єктивність цінностей, Б. Рассел вважав їх відносними, такими, що еволюціонують разом з людством [20, 204–206].

У ХХ ст. розвиток отримала феноменологічна інтерпретація цінностей (Н. Гартман, Е. Гуссерль, Н. Гартман, М. Дюфрен, Р. Ингарден, Ф.Й. фон Рінтелен, М. Шелер та ін.). М. Шелер цінності визначав як якості, а не відношення, стверджуючи їх об'єктивну природу, та вказуючи, що вони можуть існувати незалежно від суб'єкта.

Спробу звільнити аксіологію від релігійних передумов зробив Н. Гартман. Цінність для нього – об'єктивно-ідеальний феномен, нетотожний із її носієм. Він виділив низку класів цінностей, серед яких: I. Цінності блага, які охоплюють всі цінності корисного для людини; II. Цінності задоволення, які зазвичай називають «приємними»; III. Життєві цінності, притаманні всьому живому; IV. Моральні цінності, які охоплюються поняттям «добро»; V. Естетичні цінності, що охоплюються поняттям «прекрасне»; VI. Пізнавальні цінності – «істина». Цей ряд не включає релігійних цінностей, оскільки, на думку Н. Гартмана, їх існування пов'язане з наявністю певних метафізичних передумов, які не можуть бути доведені [5, 438–439].

Протягом ХХ ст. аксіологічні ідеї продовжили розвиватися у межах низки філософських течій та напрямів. Зокрема, феноменологічна аксіологія отримала продовження в екзистенціалізмі. Характерною відмінністю стала суб'єктивізація цінності в атеїстичному екзистенціалізмі, чого не було у феноменології. І Н. Гартман, і Р. Ингарден та Ф.-Й. фон Рінтелен, і М. Шелер, трактували цінність як об'єктивно-ідеальний феномен. Водночас М. Гайдеггер цінність зводив до суб'єктивної оцінки: через оцінювання чогось як цінності оцінюване починає існувати лише як предмет людської оцінки [29, 344]. Ж.-П. Сартр у цінності вбачав сенс життя. Оскільки у тлумаченні філософа Бога не існує, то хтось повинен винаходити цінності. І цей хтось – це кожна людина, яка живе своїм життям, надаючи йому певного сенсу, а «цінність є не що інше, як цей вибраний вами сенс» [25, 342]. А. Камю пов'язував цінності з досвідом. Разом із його зміною змінюється й ієрархія цінностей [10, 265–266]. Основою ж усіх цінностей для мислителя була людська природа.

Якщо атеїстичний екзистенціалізм розвивався у межах релятивістського прочитання природи цінностей, релігійний екзистенціалізм стверджував об'єктивно-онтологічне існування цінностей.

Цінність – це сенс життя, – стверджував Г. Марсель. Вона не може існувати, якщо не співвідноситься зі свідомістю, якій дарована віра у безсмертя душі [33, 211]. Найвищою цінністю для мислителя було злиття життя і священного. Саме у цьому єднанні й виникають «екзистенційні цінності», які визначають особистість: віра, надія, любов, вірність, пов'язані між собою, бо мають спільне джерело – божественне «ти».

Свою чергою, Ж. Марітен джерелом цінностей визнавав Бога, який завершує неотомістську ієрархію цінностей: індивід – загальне благо – особистість – релігійні цінності [14, 175–176]. Хоча філософ й був переконаний, що поняття «цінність», «благо» можуть мати суб'єктивне значення («моє благо», «благо для мене» тощо), це не привело його до релятивістських висновків. Ототожнення Бога і Блага дали йому можливість створити об'єктивістську теорію цінностей.

У філософії кінця ХХ ст. відбувся поворот до ціннісної проблематики. Серед наукових зацікавлень філософів було намагання поєднати позитивні елементи суб'єктивістського та об'єктивістського підходів, диференціювати цінність та її носія; дослідження різновидів цінностей тощо.

Цей період ознаменувався появою постмодернізму як філософського поняття (Ж. Бодріяр, Ж. Дерріда, Ж.-Ф. Ліотар, Р. Рорті та ін.). Постмодерністи стверджують, що, звільнившись від ідеалу науково-технічного прогресу, людина знайшла інший орієнтир – практику індивідуальної свободи. Вона відмовляється сповідувати усталені цінності, не вірить в абстрактні ідеали добра, істини, досконалості. Сама встановлює для себе цінності і їх сповідує. Відтак індивідуальні цінності надзвичайно різноманітні та відносні [9, 112–113].

Висновки. Отже, у зарубіжній філософії розвиток ціннісних ідей пройшов кілька етапів: перший пов'язаний з еволюцією ціннісної проблематики поза межами виокремлення філософської категорії «цінність»; на другому відбувається виокремлення поняття «цінність», всебічне її вивчення та виділення самостійної філософської теорії цінностей чи аксіології. Уже у межах

аксіології відбулася спроба переоцінки цінностей, наповнення їх ірраціонально-екзистенційним змістом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДжЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Аристотель. Сочинения. В 4 т.: [ред. В. Ф. Асмус] / Аристотель. – М.: «Мысль», 1976. – Т. 1. – 550 с.
2. Аристотель. Сочинения. В 4 т.: [общ. ред. А.И. Доватура] / Аристотель. – М.: «Мысль», 1983. – Т. 4. – 830 с.
3. Брихадараньяка упанишада. – М.: Наука, 1964. – 240 с.
4. Виндельбандт В. Избранное: Дух и история / В. Виндельбандт. – М.: Юрист, 1995. – 687 с.
5. Гартман Н. Эстетика / Н. Гартман. – К.: «Ника-Центр», 2004. – 640 с.
6. Гегель Г. В. Ф. Сочинения / Г. В. Ф. Гегель. – М.; Л.: Соцэкгиз, 1934. – Т. 7.: Философия права. – 380 с.
7. Гоббс Т. Сочинения в 2 т.: [сост. В.В. Соколов] / Т. Гоббс. – М.: Мысль, 1989. – Т. 1. – 622 с.
8. Декарт Р. Избранные произведения / Р. Декарт. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1950. – 712 с.
9. Каган М. С. Философская теория ценности / М. С. Каган. – Санкт-Петербург: ТОО ТК «Петрополис», 1997. – 205 с.
10. Камю А. Миф о Сизифе. Эссе об абсурде / А. Камю // Сумерки богов. – М.: Политиздат, 1989. – С. 222 – 318.
11. Канке В. А. Философия педагогики: [научная монография] / В. А. Канке. – М., 2011. – 384 с.
12. Кислюк К. В. Філософія. Модульний курс / К. В. Кислюк. – Х.: Торсінг плюс, 2009. – 416 с.
13. Лейбниц Г. В. Сочинения: В 4 т. – М.: «Мысль», 1984. – Т. 3. – 734 с.
14. Маритен Ж. Ответственность художника / Ж. Маритен // Самосознание европейской культуры XX века. – М.: Издательство политической литературы, 1991. – С. 171–207.
15. Монтень М. Проби (том I) / М. Монтень. – К.: Дух і Літера, 2005. – 365 с.
16. Мур Дж. Принципы этики: [общ. ред. И. С. Нарского] / Дж. Мур. – М.: «Прогресс», 1984. – 327 с.
17. Ніцше Ф. Так казав Заратустра; Жадання влади / Ф. Ніцше. – К.: Основи, Дніпро, 1993. – 415 с.
18. Платон. Сочинения в четырех томах: [под общ. ред. А. Ф. Лосева и В. Ф. Асмуса; пер. с древнегреч.] / Платон. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та; «Изд-во Олега Абышко», 2007. – Т. 3. – Ч. 1. – 752 с.
19. Платон. Сочинения в четырех томах: [под общ. ред. А. Ф. Лосева и В. Ф. Асмуса; пер. с древнегреч.] / Платон. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та; «Изд-во Олега Абышко», 2007. – Т. 3. – Ч. 2. – 731 с.
20. Рассел Б. Почему я не христианин: Избранные атеистические произведения / Б. Рассел. – М.: Прогресс, 1987. – 340 с.
21. Риккерт Г. Философия жизни / Г. Риккерт. – К.: Ника-Центр, 1998. – 512 с.
22. Риккерт Г. Ценности жизни и культурные ценности / Г. Риккерт // Логос. – М.: Книгоиздательство «Мусагетъ», 1912 – 1913. – Книга первая и вторая. – С. 1–35.
23. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре: философия истории: [пер. с нем.; под ред. С. Гессена] / Г. Риккерт. – СПб.: Образование, 1911. – 195 с.
24. Риккерт Г. О системе ценностей / Г. Риккерт // Логос. – М.: Книгоиздательство «Мусагетъ», 1914. – Т. 1. – Вып. 1. – С. 45–79.
25. Сартр Ж. П. Экзистенциализм – это гуманизм / Ж. П. Сартр // Сумерки богов. – М.: Политиздат, 1989. – С. 319–344.
26. Спиноза Б. Этика / Б. Спиноза. – Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2001. – 336 с.
27. Столович Л. Н. Красота. Добро. Истина: Очерк истории эстетической аксиологии / Л. Н. Столович. – М.: Республика, 1994. – 464 с.
28. Фихте И. Г. Сочинения в двух томах: [сост. и примеч. В. Волжского] / И. Г. Фихте. – СПб.: Мифрил, 1993. – Т. 1. – 687 с.
29. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме / М. Хайдеггер // Проблема человека в западной философии. – М.: «Прогресс», 1988. – С. 314–356.
30. Шохин В. К. Философия ценностей и ранняя аксиологическая мысль: [монография]. – М.: Изд-во РУДН, 2006. – 457 с.
31. Шу Цзин // Древнекитайская философия. Собрание текстов в двух томах. – М.: Мысль, 1972. – Т. 1. – С. 100–113.
32. Юм Д. Сочинения в 2 т. / Д. Юм. – М.: Мысль, 1996. – Т. 2. – 799 с.
33. Marcel G. Homo viator / G. Marcel. – Paris: Aubier, 1945. – 356 p.

REFERENCES

1. Arystotel. Sochyneniya. V 4 t.: [red. V. F. Asmus] / Arystotel. – M.: «Mysl», 1976. – Т. 1. – 550 s.
2. Arystotel. Sochyneniya. V 4 t.: [obshch. red A.Y. Dovatura] / Arystotel. – M.: «Mysl», 1983. – Т. 4. – 830 s.
3. Brykhadaraniaka upanyshada. – M.: Nauka, 1964. – 240 s.
4. Vyndelbandt V. Yzbrannoe: Dukh y ystoriya / V. Vyndelband. – M.: Yuryst, 1995. – 687 s.
5. Hartman N. Estetyka / N. Hartman. – K.: «Nyka-Tsentr», 2004. – 640 s.
6. Hehel H. V. F. Sochyneniya / H. V. F. Hehel. – M.; L.: Sotsekhyz, 1934. – Т. 7.: Fylosofyia prava. – 380 s.
7. Hobbs T. Sochyneniya v 2 t.: [sost. V.V. Sokolov] / T. Hobbs. – M.: Mysl, 1989. – Т. 1. – 622 s.
8. Dekart R. Yzbrannyye proyvedeniya / R. Dekart. – M.: Hosudarstvennoe yzdatelstvo polytycheskoi lyteratury, 1950. – 712 s.
9. Kahan M. S. Fylosofskaia teoriya tsennosti / M. S. Kahan. – Sankt-Peterburh: TOO TK «Petropolys», 1997. – 205 s.
10. Kamiu A. Myf o Syzyfe. Esse ob absurde / A. Kamiu // Sumerky bohov. – M.: Polytyzdat, 1989. – S. 222–318.
11. Kanke V. A. Fylosofyia pedahohyky: [nauchnaia monohrfyia] / V. A. Kanke. – M., 2011. – 384 s.
12. Kysliuk K. V. Filosofii. Modulnyi kurs / K. V. Kysliuk. – Kh.: Torsinh plius, 2009. – 416 s.
13. Leibnyts H. V. Sochyneniya: V 4 t. – M.: «Mysl», 1984. – Т. 3. – 734 s.
14. Maryten Zh. Otvetstvennost khudozhnyka / Zh. Maryten // Samosoznanye evropeiskoi kultury XX veka. – M.: Yzdatelstvo polytycheskoi lyteratury, 1991. – S. 171–207.
15. Monten M. Proby (tom I) / M. Monten. – K.: Dukh i Litera, 2005. – 365 s.
16. Mur Dzh. Pryntsypy etyky: [obshch. red. Y. S. Narskoho] / Dzh. Mur. – M.: «Prohress», 1984. – 327 s.
17. Nitsse F. Tak kazav Zaratustra; Zhadannia vlady / F. Nitsse. – K.: Osnovy, Dnipro, 1993. – 415 s.
18. Platon. Sochyneniya v chetyrekh tomakh: [pod obshch. red. A. F. Loseva y V. F. Asmusa; per. s drevnehrech.] / Platon. – SPb.: Yzd-vo S.-Peterb. un-ta; «Yzd-vo Oleha Abyshko», 2007. – Т. 3. – Ch. 1. – 752 s.
19. Platon. Sochyneniya v chetyrekh tomakh: [pod obshch. red. A. F. Loseva y V. F. Asmusa; per. s drevnehrech.] / Platon. – SPb.: Yzd-vo S.-Peterb. un-ta; «Yzd-vo Oleha Abyshko», 2007. – Т. 3. – Ch. 2. – 731 s.
20. Rassel B. Pochemu ya ne khrystyanyn: Yzbrannyye ateystycheskye proyvedeniya / B. Rassel. – M.: Prohress, 1987. – 340 s.
21. Rykkert H. Fylosofyia zhyzny / H. Rykkert. – K.: Nyka-Tsentr, 1998. – 512 s.
22. Rykkert H. Tsennosti zhyzny y kulturnye tsennosti / H. Rykkert // Lohos. – M.: Knyhoizdatelstvo «Musahet», 1912 – 1913. – Knyha pervaia y vtoraia. – S. 1–35.
23. Rykkert H. Nauky o pryrode y nauky o kulture: fylosofyia ystoriy: [per. s nem.; pod red. S. Hessena] / H. Rykkert. – SPb.: Obrazovanye, 1911. – 195 s.
24. Rykkert H. O systeme tsennosti / H. Rykkert // Lohos. – M.: Knyhoizdatelstvo «Musahet», 1914. – Т. 1. – Выр. 1. – S. 45–79.
25. Sartr Zh. P. Ekzystentsyalizm – eto humanyzm / Zh. P. Sartr // Sumerky bohov. – M.: Polytyzdat, 1989. – S. 319–344.
26. Spynoza B. Etyka / B. Spynoza. – Mn.: Kharvest, M: AST, 2001. – 336 s.
27. Stolovych L. N. Krasota. Dobro. Ystyna: Ocherk ystoriy estetycheskoi aksyolohyy / L. N. Stolovych. – M.: Respublyka, 1994. – 464 s.
28. Fykhte Y. H. Sochyneniya v dvukh tomakh: [sost. y pryemch. V. Volzhskoho] / Y. H. Fykhte. – SPb.: Myfryl, 1993. – Т. 1. – 687 s.
29. Khaidehher M. Pysmo o humanyzme / M. Khaidehher // Problema cheloveka v zapadnoi fylosofyy. – M.: «Prohress», 1988. – S. 314–356.
30. Shokhyn V. K. Fylosofyia tsennosti y ranniaia aksyolohycheskaia mysl: [monohrfyia]. – M.: Yzd-vo RUDN, 2006. – 457 s.
31. Shu Tszyn // Drevnekytaiskaia fylosofyia. Sobranye tekstov v dvukh tomakh. – M.: Mysl, 1972. – Т. 1. – S. 100–113.
32. Ium D. Sochyneniya v 2 t. / D. Yum. – M.: Mysl, 1996. – Т. 2. – 799 s.
33. Marcel G. Homo viator / G. Marcel. – Paris: Aubier, 1945. – 356 p.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2017 р.